

ŠTÚDIE

GÁBOR CZOCH

Otázky národnostného zloženia a jeho spoločenské dimenzie v Košiciach na základe súpisu z rokov 1850–1851¹

Časopis s názvom *Magyarföld és Népei* (Uhorsko a jeho národy), ktorý vychádzal pod vedením Eleka Fényesa a redigoval ho Imre Vahot, si vytýčil za cieľ vedecké prehĺbenie a šírenie poznatkov o krajine. Vo svojom prvom čísle z roku 1846 priniesol podrobnú štúdiu o Košiciach. Redakcia časopisu oslovila vtedy už v celoštátnom meradle známeho a uznávaného vedca a poprednú osobnosť uhorských dejín umenia, Imreho Henszlmanna, aby oboznámil čitateľov s dejinami Košíc a prezentoval najmä aktuálne pomery. Henszlmann, ktorý pochádzal z meštianskej rodiny z Košíc, podal podrobnú charakteristiku spoločenských a hospodárskych pomerov v meste. Národnostnému zloženiu obyvateľstva však nevenoval väčšiu pozornosť a uviedol iba krátku poznámku: „Mešťania sú prevažne Nemci. Predchádzajúca generácia neinklinovala veľmi k maďarskému duchu, ktorý sa až teraz, u ich detí, začína prebúdzajúť. Tak ako všade, aj tunajší Maďari pochádzajú väčšinou z radov strednej šľachty. Avšak len málokto má trvalé bydlisko v meste, lebo v Košiciach ich od toho odrádza postoj vysokej šľachty, ktorá si ich nepripustí.“²

V tomto čase sa už niekoľko desaťročí viedol spor o možnosti a potrebe reformy administratívneho aparátu slobodných kráľovských miest, resp. o ich po-

¹ Pôvodná publikácia: Czoch, Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In: Czoch, Gábor: „A városok szíverei”. *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, 2009. 149–164. Tu by sme chceli vysloviť poďakovanie Balázsovi Heiligovi za pomoc, ktorú nám poskytol pri spracovaní údajov.

² Henszlmann, 1846. 15–20.

litickom postavení v krajine. Presnejšie išlo o otázku počtu hlasov, ktoré sa mali priznať mestám v celokrajinských voľbách.³ Počas týchto diskusií sa spolu so zrodom moderného maďarského nacionalizmu dostala do popredia aj národná otázka. V spojitosti s ňou predstavitelia liberálnej opozície z radov aristokracie čoraz hlasnejšie hovorili o problematike národnej príslušnosti mestského obyvateľstva v Uhorsku. V kritike, ktorú adresovali mestám, resp. v politických postojoch, ktoré zaujali voči nim, sa v 40. rokoch 19. storočia prijal všeobecne rozšírený názor, že mešťania majú cudzí, presnejšie nemecký pôvod. Zároveň sa sformuloval aj program, ktorý hlásal potrebu ich pomadžarčenia.⁴ Túto politickú atmosféru ilustruje aj skutočnosť, že redakcia spomínaného časopisu považovala za potrebné nasledovne doplniť citát Henszlmannovho viacstranového referátu o Košiciach: „Medzi obyvateľmi mesta Košice sa v každom stave a v každej triede nachádza mnoho Maďarov. Aj prevažná časť inojazyčného obyvateľstva rozumie po maďarsky. Z národnostného hľadiska všeobecné pomadžarčovanie novej generácie a proces premeny dáva nádej k istej premene. V ostatnom čase vplýva na pomadžarčovanie Košíc, ktorých pôvodné obyvateľstvo tvorili nemeckí kolonisti, mnoho činiteľov.“⁵ Po tomto konštatovaní redakcia časopisu zdôraznila úlohu Košíc v maďarskom literárnom živote, pri vydávaní maďarských kníh a časopisov, ako prínos pre divadelníctvo.

Protirečenie citovanej poznámky s pripojeným komentárom pramení pravdepodobne v názorových rozdieloch, ktoré vyplývali z ich pozícií. V prvom prípade sa autor snaží o detailnú a vecnú charakteristiku miestnych pomerov. Z tejto perspektívy dostáva otázka národnostného zloženia obyvateľstva oveľa menšiu váhu, než jej pripisovali redaktori vo svojich úvahách, ktoré odzrkadľovali celoštátne politické diskusie. Samozrejme, že z tohto výroku, ktorý má epizódny charakter, ešte nesmieme vyvodzovať ďalekosiahle závery. Avšak je veľmi dobrý príklad na to, aby sa z istého pohľadu objasnila úroveň bádania, teda to, čo vplývalo na voľbu krokov pri výskume a na možné dedukcie, ktoré z nich vyplývajú. Na druhej strane poukazuje na skutočnosť, že otázka národnostnej príslušnosti obyvateľstva sa mohla celkom inak javiť vo všeobecných politických šarvátkach a inak na úrovni lokálnej, každodennej spoločenskej praxe.

Kvôli relatívne ľahšiemu prístupu k prameňom predstavujú pre bádateľa diskusie, ktoré sa viedli v reformnom období o národnostnej otázke a analýzy poli-

³ Okrem príspevkov v tejto publikácii pozri aj napr. Gárdonyi, 1926.

⁴ Dôvody, prečo je nevyhnutné pomadžarčovať mestské obyvateľstvo, vysvetľuje napr. István Gorove vo svojom polemickom spise. Gorove, 1842. K tejto problematike pozri okrem príspevkov tejto publikácie aj Czoch, 2006.

⁵ Henszlmann, 1846. 20.

tických diskusií na celoštátnej úrovni tú ľahšiu úlohu. No skúmanie otázky, ako mohla problematika národnej identity, ktorá sa v štátnom politickom diskurze dostala do popredia, preniknúť do lokálnej spoločenskej praxe, je zložitejšie. Otázkou je, či sa náboženské zloženie obyvateľstva, štruktúra rodín a manželstiev, rozloženie obyvateľstva podľa bydliska a profesie vyznačuje nejakými uchopiteľnými národnostnými špecifikami. Ak áno, akými? Ako sa dá uchopiť ukazovateľ národnostnej príslušnosti v organizovaní sa spoločnosti? Akú váhu mala a akú úlohu zohrávala v tých časoch v Košiciach národnosť napr. pri náboženskej príslušnosti? Alebo (v súvislosti s právnym postavením) pri vytváraní spoločenských vzťahov? Samozrejme, že pri analýze týchto otázok nestačí vychádzať iba zo štatistických údajov. Je nevyhnutné poznať štruktúru spoločnosti, resp. základné činitele, vypovedajúce o národnostnom zložení. Až po oboznámení sa s nimi je možné vykonať ďalšie, precíznejšie výskumy.

Teoretickú možnosť zrealizovať detailnejší a systematickejší výskum národnostného zloženia obyvateľstva Uhorsku prvýkrát ponúкло sčítanie obyvateľstva v rokoch 1850–1851. Tu sa prvýkrát objavila otázka o národnostnej príslušnosti. O tom, že národnosť vôbec prišla do úvahy, rozhodol 9. paragraf pokynu vydaného k sčítaniu obyvateľstva na jar 1850. Bol nasledovný:

„Pri každej osobe z Hornej zeme treba v kolónke národnosť zaznačiť jej národnosť bez ohľadu na to, či patrí alebo nepatrí k väčšinovému obyvateľstvu danej obci. V prípade dospelých slúži pri uvedení národnosti ako podklad ich vlastné prehlásenie a v prípade maloletých osôb národnosť ich rodičov. Vyhlásenie sa vykoná iba jedným slovom, napr. rusínska, rumunská.“⁶ Označenie národnosti bolo teda ponechané na vlastné prehlásenie. V prípade maloletých osôb sa vychádzalo z národnostnej príslušnosti rodičov, resp. ich národnosť prehlásili rodičia.

Pri analýze údajov týkajúcich sa národnosti sa pri tomto súpise samozrejme vynára aj problém výpovednej hodnoty prameňa. Súpis z rokov 1850–1851 ani doboví odborníci nepovažovali za úspešný. Celkovo sa nazdávali, že pri získavaní údajov sa asi 5–6% obyvateľstva nezarátalo. Otázka národnostnej príslušnosti sa stala predmetom osobitnej polemiky. Ohľadne štatistického vyhodnotenia získaných údajov a ich pravdivosti mali vtedajší odborníci vážne pochybnosti. Dobová uhorská štatistika predovšetkým kritizovala, že počet Maďarov bol zámerne znížený. Túto kritiku prijali aj niektorí vtedajší rakúski štatistici (napríklad Czoernig alebo Ficker). Každopádne otázka týkajúca sa národnosti a diskusie, ktoré vyvolala, viedli k tomu, že pri sčítaní obyvateľstva v roku 1857 ju vynechali.

⁶ Uvádza Dányi, 1993. 90–98.

Cieľom bolo korigovanie výsledkov súpisu z rokov 1850–1851. Počas príprav sčítania obyvateľstva v roku 1869 sa spočiatku uvažovalo, že sa bude zisťovať aj národnostná príslušnosť. Nakoniec však, po zvážení politických dôvodov, túto otázku vynechali. Ako je všeobecne známe, pri najbližšom sčítaní obyvateľstva v roku 1881 sa už nezisťovala národnosť, ale materinský jazyk. To už ale bolo pre jednotlivcov niečo iné, než určiť svoju národnú príslušnosť. Napriek týmto skutočnostiam sa údaje vzťahujúce na národnosť z rokov 1850–1851 nedajú obísť a sú vzácnym prameňom.⁷ Pri dôkladnej analýze údajov a pri skúmaní zisťovacích formulárov sa dá poukázať na prípadné nepresnosti, chýbajúce údaje a na problémy, ktoré sa vynárajú pri otázke zisťujúcej národnosť.

Z materiálov sčítania sa uverejnili iba župné a krajské sumáre. Iba ojedinele sa zachovali podrobné spisy z etapy, keď sa získavali údaje. Ministerstvo vnútra v roku 1859 rozhodlo, že kvôli vážnym skladovacím problémom treba uchovávať iba obecné, okresné a župné sumáre. Len tie obce si mohli ponechať spisy, ktoré sami realizovali zisťovanie údajov. Súhrnné výsledky sčítania obyvateľstva zverejnil Dezső Dányi. Tieto však na podrobnú analýzu na lokálnej úrovni nestačia. Ďalší problém spočíva v tom, že údaje, ktoré zverejnil Dányi a ktoré odkazujú na podrobnejšie informácie o národnostnom zložení, sa týkali iba niektorých obcí. Jazykom sčítania povedané, vzťahovalo sa iba na „pôvodné“, teda právne obyvateľstvo.⁸

Ani v prípade Košíc nemá bádateľ k dispozícii kompletne materiály sčítania. V mestskom archíve sa však v súvislosti s domácim obyvateľstvom zachovali individuálne hárky, presnejšie výkazy jednotlivých rodín, žijúcich v jednom dome.⁹ Tento archívny materiál obsahuje údaje 9 858 osôb. Podľa sumára predstavoval celkový počet domáceho obyvateľstva v meste 10 185 osôb. Údaje nám tak chýbajú iba v prípade 327 domácich obyvateľov Košíc, čo predstavuje len 3,2% z ich celkového počtu. Súpis však uvádza, že celkovo žilo v Košiciach 13 034 osôb. Takže počet tých, ktorí sa klasifikovali ako cudzinci, bol 2 849. Títo tvorili viac ako pätinu obyvateľstva mesta, takmer 22%. Obyvateľstvo, ktoré nebolo do-

⁷ Detailnú a kritickú analýzu sčítaní obyvateľstva z rokov 1850, 1857 a 1869 podáva vo viacerých prácach Péter Pozsgai (najnovšie napr. Pozsgai, 2006. Pozsgai, 2007.). O diskusiách, ktoré sa viedli o národnostiach uvedených v sčítaní obyvateľstva z rokov 1850–1851, prípadne o anomáliách pri získavaní údajov ponúka výborný prehľad Ágnes Deáková (Deák, 2000. 59–79). Pozri tiež Dányi, 1993. 5–19.

⁸ Dányi v úvodnej štúdii k celoštátnym výsledkom podrobnejšie informuje o okolnostiach sčítania obyvateľstva, o sčítacom poriadku, o vyhodnotení výsledkov sčítania ako aj o osude spisového materiálu. Bližšie k posledne menovanému pozri Dányi, 1993. 17.

⁹ Hárky, ktoré odovzdávali domy (Aufnahme-Bogen von Jahre) z roku 1850 sú uložené: AMK DO 1850.

máče, sa muselo sčítavať na osobitných hárkoch, ktoré takisto obsahovali otázku národnostnej príslušnosti. Tieto hárkky sa však v mestskom archíve doteraz nepodarilo nájsť.

Hoci nám – ako to vyplýva z uvedených skutočností – zachované pramene neponúkajú celistvý obraz, predsa môžeme na základe údajov, ktoré máme k dispozícii, podrobnejšie preskúmať národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc. Umožňuje to nominálna databáza údajov, obsahujúca 97% domáceho obyvateľstva, ktorá vznikla na základe zachovaných sčítacích hárkov z jednotlivých domov. Je pochopiteľné, že vykonať úplnú analýzu tejto databázy, ktorá sa vzťahuje takmer na 10 000 osôb, prekračuje hranice jednej štúdie. Tu sa môžeme zastaviť iba pri niektorých aspektoch vyššie položených otázok, týkajúcich sa národnostného zloženia, prípadne niektorých základných štatistických ukazovateľoch o spoločnosti.

Podľa uverejnených údajov bola v Košiciach zastúpená maďarská, nemecká, slovenská, rusínska, židovská a cigánska národnosť. Ibaže na základe štatistických hárkov od jednotlivcov, resp. domov, bol obraz o národnostných pomeroch obyvateľov Košíc podstatne pestrejší (*Tabuľka 1. a* a *1. b* v prílohách). Najviac bolo v meste obyvateľov slovenskej národnosti, potom maďarskej, nemeckej a židovskej. Okrem týchto štyroch najväčších národností však nájdeme v približne rovnakom počte ako Rusínov aj osoby, ktoré sa deklarovali za Galícičanov. Len o niečo menej bolo tých, ktorí sa označili za Čechov alebo Moravanov. Okrem toho bolo v meste aj niekoľko osôb talianskej, švajčiarskej, slovinskej, rumunskej, gréckej, poľskej a dokonca aj anglickej a francúzskej národnosti.

Podobne ako v prípade už spomínaných „Galícičanov“ sa stávalo, že opýtaní uviedli namiesto národnosti oblasť, z ktorej pochádzali. Takto sa na sčítacom hárku v kolónke, ktorá zisťovala národnosť, stretneme napr. s pojmami ako „slezier“ (Sliezsko, 13 osôb), „voivodiner“ (Vojvodina, 6), „tyroler“ (Tirolsko, 5), „steier“ (Štajersko, 4), „krainer“ (Korutánsko, 1), ba dokonca aj „trieszter“ (Terst, 1), „lembergi“ (Lvov, 1), „italiener aus Pavia“ (Talian z Pavie, 1). Okrem záznamov, ktoré označujú za národnosť jednotlivé rakúske oblasti, ešte osobitne figuruje aj charakteristika „österreicher“ (27). Takisto sa popri klasifikácii „deutsche“ (Nemec) objavuje aj označenie „bajern“ (Bavor, 2) a „preuse“ (alebo „preusz“, resp. „porosz“, čiže Prus, 10). Napriek jednoznačným pokynom, že „vyhlásenie sa učiní iba jedným slovom“, sa stávalo, že sa zapísali aj slovné spojenia ako „Ungarn und Deutsch“, „Böhm Mehrer“, „Deutsch Böhmen“, „Preuse Deutsch“, alebo aj „Österreicher Deutsch“.

V prípade manželov s rôznou národnosťou sa národnosť detí často ani nezapísala osobitne. V takých prípadoch sa im pravdepodobne pripísala národnosť hlavy domácnosti a pri sumarizovaní sa takto aj započítali. Bežné bolo aj

to, že súrodencom pochádzajúcim zo zmiešaných manželstiev rodičia uviedli odlišnú národnosť. Vo väčšine takýchto prípadov sa chlapcom udávala národnosť otca a dievčatám matky. Pravdepodobne sa teda riadili podľa vzoru konfesionálne zmiešaných manželstiev. S touto logikou sa ale nestretáme v každom jednom prípade. Vyskytujú sa aj také prípady, keď deťom uviedli národnosť, ktorá sa líšila od národnosti oboch rodičov. Napríklad stolársky pomocník, ktorý sa sám deklaroval za Čecha, so svojou „nemecko-českou“ manželkou uviedli, že jeden z ich synov mal maďarskú národnosť, ďalší syn „nemecko-rakúsku“, staršia dcéra nemeckú a mladšia rakúsku národnosť. Stotožňovanie miesta pôvodu (provincie alebo obce) s národnosťou alebo, ako sme to videli na uvedenom príklade, uvedenie rôznej národnosti súrodencov na jednej strane naznačuje, že v danom období existovali rôzne predstavy o národnostnej príslušnosti. Na druhej strane sa kategória národnosť vyznačovala akousi nepevnosťou, čo poukazuje na to, že pri výbere národnosti (a ani dnes to nie je inak) sa uplatňovali rôzne strategické úvahy.

Ak vychádzame z našej databázy, relatívnu väčšinu obyvateľstva v Košiciach v rokoch 1850–1851 tvorili Slováci, ktorých bolo asi 41%. Po nich nasledovali Maďari s 33%, Nemci len s 12% a židovské obyvateľstvo so 7%. Hoci to nemá významný vplyv na pomer, ale predsa treba spomenúť, že medzi našim a uverejneným sumárom sa ukazujú výraznejšie rozdiely. Podľa uverejneného sumára bolo Slovákov zaokrúhlene 47%, Maďarov 29% a Nemcov 16%. Počet Slovákov a Nemcov je teda vyšší a počet Maďarov nižší. V spojitosti s rozdielom, ktorý vidíme v prípade Maďarov, nám môžu napadnúť kritické postrehy, ktoré vyslovili vtedajší odborníci o predpokladanom zámernom znižovaní počtu Maďarov. V prípade Slovákov je možné, že k nim prirátali napríklad Čechov, Moravanov alebo aj časť tých, ktorí sa sami prehlásili za Galícijčanov. Ďalej nevieme ani to, čo sa stalo počas administratívneho procesu a spracovania s tými, ktorí sa prihlásili k nejakej národnosti, ktorá v pokynoch nebola uvedená medzi hlavnými etnickými skupinami. V prípade osôb pochádzajúcich z nemecky hovoriacich oblastí sa dajú vyvodiť logické závery. Otázkou ale ostáva, kam sa dostali tí, ktorí sa prehlásili napr. za Rumunov, Poliakov, Francúzov alebo Talianov? Otázne je aj to, že ako sa postupovalo v prípade osôb, ktoré v hárkoch neuviedli žiadnu národnosť. Na základe prameňov, ktoré sú k dispozícii, nevieme podať presnú rekonštrukciu. Nedajú sa vysvetliť ani rozdiely ohľadom národnostnej príslušnosti medzi uverejnenými sumármi a údajmi zistenými na základe našej databázy, môžeme vysloviť iba hypotézy.

Isté je, že v užšom vedení mesta sa neodzrkadlilo pestré národnostné zloženie obyvateľstva. Všetci, ktorí sa vo funkčnom období od roku 1846 stali členmi mestskej rady, ako aj tí, ktorých v lete 1848 opätovne zvolili a vieme ich identifi-

kovať v súpise z rokov 1850–1851, sa prehlásili za Maďarov.¹⁰ V tomto súpise sa predošlé právne postavenie mešťanov nezaznačilo.

Na analyzovanie národnostného zloženia obyvateľov sme mali k dispozícii zoznam mestského obyvateľstva z jesene 1847,¹¹ ktorý sa vyhotovil v rámci príprav na blížiacu sa zasadnutie krajského snemu. Žiaľ, tento zoznam okrem mien zoradených v abecednom poradí neobsahuje žiadne iné informácie. Keď sme bádali po jednotlivých menách, v databáze vyhotovenej na základe údajov z rokov 1850–1851 sa nám zatiaľ podarilo identifikovať 52% mešťanov spreď roku 1848. Takto sme mohli skúmať iba vzorku osôb vo veľmi obmedzenom počte.

V duchu Henszlmannových zistení je dosť prekvapujúce, čo prináša o etnicom zložení mešťanstva tento výskum. Počet tých, ktorí sa sami prehlásili za Maďarov ďaleko presahuje počet Nemcov. Keďže Henszlmann nemal k dispozícii štatistické výkazy takéhoto charakteru, opieral sa iba o svoje dojmy a vlastné skúsenosti. Keď písal o prevahe nemeckého obyvateľstva v meste, jeho názor zrejme odzrkadľoval verejnú mienku, prípadne mohol tak usudzovať aj na základe skúseností, ktoré mal s každodenným používaným jazykom v meste. V tomto prípade sa však opäť môžeme opierať iba o hypotézy. V každom prípade, päť rokov po zverejnení týchto údajov sa 67% mešťanov, ktorí boli súčasťou vzorky (teda o niečo viac ako je polovica všetkých mešťanov) deklarovalo za Maďarov, 19% za Nemcov a 8% za Slovákov. Ak si všimneme, že mnohé mená tých, ktorí sa prehlásili za Maďarov, mali nemecký pôvod, tak tento údaj môže vypovedať aj o dávnejšej asimilácii nemeckého obyvateľstva v meste.

V priebehu 19. storočia bola väčšina obyvateľov mesta katolíckeho vierovyznania.¹² V náboženskej príslušnosti obyvateľstva, ktoré malo multietnický charakter, (osoby slovenskej, maďarskej a nemeckej národnosti), sa však ukazujú isté rozdiely (*Tabuľka 2.* v prílohách). V radoch domáceho obyvateľstva bola prevažná väčšina Slovákov (viac ako 90%), katolíckeho vierovyznania. Druhú „najväčšiu“ konfesiónalnu skupinu v ich radoch (celkovo 3,7%), tvorili grékokatolíci a len na treťom mieste boli evanjelici (3%). Medzi Maďarmi po katolíkoch nasledovali evanjelici, ktorí predstavovali o niečo viac ako 12% a kalvíni, ktorí tvorili iba 7,4% Maďarov. Aj u Nemcov boli po katolíkoch na druhom mieste evanjelici, z počtu domácich Nemcov tvorili takmer 23%.

¹⁰ AMK TŮJ 1131/1846 a AMK TŮJ 2446/1848, resp. 3596/1848. Spomedzi hlavného sudcu a 12 členov mestskej rady, ktorí boli zvolení v roku 1846, chýbajú údaje štyroch osôb: István Baranyay, Sándor Haske, János Sihulsky, József Papp. V prípade volieb z roku 1848 z 13 osôb chýbajú údaje opätovne zvoleného Baranyayho a Pappa a ešte Lajosa Dobaya a Ignáca Szászkyho.

¹¹ AMK TŮJ 6684/1847.

¹² O vývoji náboženského zloženia v 19. storočí pozri Czoch, 1997. 70.

Za zmienku stojí aj to, že náboženská a národnostná príslušnosť sa úplne zhoduje iba u židovského a cigánskeho obyvateľstva. Cigáni boli podľa našich údajov takmer bez výnimky katolíci. Okrem nich všetky ostatné národnosti vyznávali rôzne náboženstvá. Inak povedané, nielen katolíci, ale všetky ostatné väčšie konfesie mali pestré národnostné zloženie. Hoci prevažnú väčšinu kalvínov tvorili tí, ktorí sa deklarovali za Maďarov, aj v ich radoch nájdeme Slovákov, Nemcov a ľudí inej národnosti. V radoch grékokatolíkov mali väčšinu Slováci, ale aj tu to bolo premiešané. Samozrejme, že miešané bolo aj zloženie evanjelikov. Podľa databázy sa v najväčšom počte k tomuto náboženskému vyznaniu hlásili Maďari, po nich nasledovali Nemci a potom Slováci.

Pomer zmiešaných manželstiev medzi domácim obyvateľstvom bol takmer 12%, čo je naozaj vysoké číslo. Tento ukazovateľ je zaujímavý aj z toho hľadiska, že, ako už bolo spomenuté, v prevažnej väčšine (takmer 80%) patrilo obyvateľstvo mesta k jednému vierovyznaniu, a to ku katolíckemu. Tivadar Szél vo svojich výpočtoch prvýkrát uvádza počet zmiešaných manželstiev v roku 1877. Ich počet v tom čase dosahoval okolo 7%.¹³ Péter Pozsgai skúmal obyvateľstvo Turnianskej župy, ktoré malo vidiecky charakter a bolo rímskokatolíckeho a reformovaného vierovyznania. Na základe výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1869 spočítal, že v Dolnom okrese župy bolo 5% miešaných manželstiev a v Hornom okrese 7,5%.¹⁴ Ak si porovnáme údaje za Košice a údaje za župu, tak sa nám ukážu rozdiely medzi mestom a vidieckymi pomermi. Okrem židovského obyvateľstva sa vo všetkých početnejších vierovyznaniach vyskytovali zmiešané manželstvá. Na základe vysokého počtu zmiešaných manželstiev sa dá konštatovať, že Košice sa vyznačovali náboženskou otvorenosťou.

Základnú jednotku pri sčítaní v roku 1850–1851 tvorilo tzv. „Wohnpartei“, resp. „lakófél“ („rodiny v domácnosti“). V podstate išlo o nukleárne rodiny, prípadne o užšie rodiny. Tento pojem, ktorý zaviedli rakúske orgány, sa podstatne líši od slova *domácnosť*, ktorá sa používala v starších súpisoch. Domácnosť totiž tvorili všetci, ktorí žili pod jednou strechou vrátane služobníctva, remeselníkov, pomocníkov cechových kupcov.¹⁵ Na základe sčítania obyvateľstva z roku 1850–1851 „Wohnpartei“ v podstate vypovedá o veľkosti rodín. Podľa našich výpočtov medzi domácim obyvateľstvom predstavoval priemerný počet „Wohnpartei“ 3,31 osôb. Jeho veľkosť sa v kruhoch troch najväčších etník výraznejšie nelíšila. V prípade Slovákov bola v priemere o niečo nižšia, u Nemcov o niečo vyššia a u Maďarov sa zhodovala s priemerom mestského obyvateľstva. Výraznejší roz-

¹³ Szél, bez roku, 229.

¹⁴ Pozsgai, 2007. 58.

¹⁵ Pozri Pozsgai, 2006., prípadne Czoch, 1997.

diel sa ukazuje, ak sa na tento ukazovateľ pozrieme aj z hľadiska konfesionalnej príslušnosti (*Tabuľka č. 3 v prílohách*). Najväčší priemerný „Wohnpartei“ bol u židovského obyvateľstva (4,43) a najmenší u kalvínov (2,99). Ak porovnáme tieto čísla, zistíme, že veľkosť rodín nesúvisela až tak s národnosťou, ale s náboženskou príslušnosťou.

V prípade územného rozmiestnenia jednotlivých národností v meste sa stretávame s výraznejšími rozdielmi. Židia sa mohli prisťahovať do Košíc až po tom, ako vstúpil do platnosti 29. zák. čl. z roku 1840. Napriek tomu, že mestské orgány sa so všetkými prostriedkami snažili zabrániť ich vstupu, vďaka lákavým obchodným a hospodárskym možnostiam, ktoré mesto ponúkalo, sa tu v priebehu niekoľkých rokov vytvorila významná židovská komunita.¹⁶ Pre židovské obyvateľstvo bolo charakteristické, že sa sústreďovalo v centrálnych častiach Košíc. Platilo to pre tri štvrtiny Židov, ktorí tak tvorili 11% celkového počtu domáceho obyvateľstva žijúceho v centre mesta. Charakteristické je aj teritoriálne rozdelenie ostatných rozhodujúcich národností: prevažná väčšina Maďarov sa Nemcov sa sústreďovala taktiež v štvrtiach v centre mesta. Väčšinu malomaďarské obyvateľstvo s 52%, po nich nasledovali Nemci so 17% a Slováci predstavovali 10% z celkového počtu ľudí žijúcich v centre mesta. V kruhoch pôvodného obyvateľstva žijúceho v centre však nenájdeme ani len jedného Cigána. Rozmiestnenie cigánskeho obyvateľstva sa vyznačovalo tým, že žili v skupinách. V podstate ich nájdeme na dvoch miestach – v strednej časti predmestia (a aj tam v skupinách) alebo v oblasti, ktorá sa nazývala „za mestom“. Slováci sa v Košiciach sústreďovali predovšetkým na predmestiach. Práve oni predstavujú absolútnu väčšinu domáceho obyvateľstva na všetkých predmestiach. Dá sa to povedať aj tak, že oproti maďarskému, nemeckému a židovskému centru stáli slovenské predmestia (*Tabuľka č. 4 v prílohách*).

Otázkou je, akú úlohu mohli pri vytváraní územného rozloženia, ktoré poznáme na základe existujúcich údajov, zohrávať etnické činitele? Predpokladáme, že na pozadí treba hľadať nejaké iné dôvody. V prvých desaťročiach 19. storočia došlo v meste k rýchlemu demografickému rastu obyvateľstva, čo bolo spôsobené prisťahovalectvom. Prisťahovalci nachádzali miesto a lacnejšie bývanie predovšetkým na predmestiach. Od začiatku 20. rokov až do polovice 19. storočia počet obyvateľov žijúcich za mestskými hradbami pravidelne prevyšoval počet ľudí žijúcich v centre mesta.¹⁷ Keďže nedisponujeme presnými údajmi, môžeme iba dedukovať, odkiaľ pochádzali skupiny týchto prisťahovalcov a aké mali národnostné zloženie. O veľkej časti prisťahovalcov, ktorí sa nenarodili

¹⁶ Czoch, 1997. 89-94.

¹⁷ Czoch, 1997. 81-84.

v Košiciach, ale získali tu meštianske práva, vieme, že prišli z oblastí, ktoré ležali severne od Košíc a kde prevažnú časť vidieckeho obyvateľstva tvorili Slováci.¹⁸ Samozrejme je otázne, do akej miery sa dá s geografickým miestom pôvodu obyvateľov zovšeobecniť celková migračná príťažlivosť mesta. V každom prípade údaje z roku 1850 naznačujú, že prisťahovalectvo, ktoré sa orientovalo na predmestia, viedlo k zvýšeniu počtu Slovákov. Prevažná väčšina Židov, ktorí v danom období tvorili druhú významnú skupinu prisťahovalcov, sa usilovala o život v centre mesta zrejme preto, že centrum ponúkalo vhodné podmienky pre ekonomické aktivity a k živobytiu.

Každopádne na základe rozdielov, ktoré sa ukazujú pri porovnaní etnického zloženia jednotlivých mestských častí, by nebolo správne vyvodzovať ďalekosiahle závery ohľadom prípadnej uzavretosti jednotlivých národností. Počet národnostne zmiešaných manželstiev naznačuje práve opak. Tieto manželstvá predstavovali takmer desatinu celkového počtu manželstiev, čo sa dá považovať za vysoký ukazovateľ. To je len o niečo menej ako počet nábožensky zmiešaných manželstiev. Menšia časť zmiešaných manželstiev bola z náboženského aj národnostného hľadiska zmiešaná (2,2% celkového počtu manželstiev a 9% národnostne zmiešaných manželstiev). Častý výskyt zmiešaných manželstiev svedčí o vzťahoch a každodenných kontaktoch medzi príslušníkmi jednotlivých národností. O uzavretosti sa dá hovoriť jedine v prípade židovského a cigánskeho obyvateľstva.

Vráťme sa ku komplexným otázkam, ktoré sme sformulovali na začiatku nášho príspevku. Na otázku o spoločenskom význame dobovej kategórie národnosť vo vnútornej štruktúre mestskej spoločnosti a o úlohe, ktorú zohrávala medzi obyvateľstvom, môžeme poskytnúť iba čiastočné odpovede. Presnejšie povedané, ako sme to vopred avizovali, ide iba o hypotézy určené pre budúci výskum. Uvedené ukazovatele nás vedú k tomu, aby sme pri vyslovovaní záverov boli opatrní. Môžeme povedať, že význam národnostného zloženia obyvateľstva bol vo vtedajšej štruktúre košickej spoločnosti a pri určení jej organizačných ukazovateľov obmedzený. V tomto ohľade sa to zhoduje s tým, čo nám naznačoval aj v úvode citovaný text od Imricha Henszlmanna. Myslíme si, že z detailnejšieho skúmania údajov o národnostiach nie je najdôležitejšia kritika, ktorá sa vyjadřila v spojitosti s výpovednou hodnotou súpisu. Vo vzťahu k odkrytým anomáliám pôvodných otázok tieto údaje nesú dôležité a pozitívne informácie. U určitej časti obyvateľstva sa pri prehlásení svojej národnosti objavili určité neistoty (z pohľadu tých, ktorí vyhotovovali súpis, ide o nedorozumenia). Tie okrem rozpakov vyplývajúcich z modernosti tejto otázky poukazujú aj na nezrelosť vtedajšej

¹⁸ Czoch, 2003. 150.

národnostnej identity. Pomocou jednoduchých štatistických meraní, ktoré sme prezentovali, sa pred nami vynára obraz etnicky mimoriadne pestrého mestského obyvateľstva. Zdá sa, že v tejto spoločnosti bolo okrem náboženskej otvorenosti bežné aj to, že hranice národnostnej príslušnosti neboli pevné a mohli sa posúvať. Ďalšie výskumy by mali vychádzať z tohto kontextu a zároveň by sa malo uvažovať nad tým, akým spôsobom a v akom časovom postupe sa národná identita rozvíjala. Predovšetkým však bude musieť zodpovedať otázka, do akej miery sa stala národná identita v neskoršom období rozhodujúcim organizačným spoločenským činiteľom.

PRÍLOHY

Tabuľka 1. a. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa uverejnených údajov

Spolu	Slováci	Maďari	Nemci	Židia	Rusíni	Cigáni
10 185	4 738	2 904	1 592	729	113	109

Zdroj: Dányi, 1993.

Tabuľka 1. b. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa štatistických hárkov domácností

Spolu	Slováci	Maďari	Nemci	Židia	Rusíni	Cigáni
9 858	4 075	3 217	1 149	713	74	91

Česi a Moravia	Galícičania	Iná národnosť	Neznáma národnosť
109	105	144	181

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 2. Náboženské zloženie pôvodného obyvateľstva podľa hlavných národností

	Maďari	%	Slováci	%	Nemci	%
Rímskokatolíci	2 535	79	3 753	92,1	865	74,9
Gréckokatolíci	22	0,6	152	3,7	4	0,3
Kalvíni	239	7,4	18	0,4	7	0,6
Evanjelici	397	12,4	122	3	264	22,9
Židia		0		0		0
iné a neznáme	22	0,6	29	0,7	15	1,3
Spolu	3 215	100	4 074	100	1 155	100

	Iná národnosť	%	Spolu	%
Rímskokatolíci	562	39,7	7 715	78,3
Gréckokatolíci	66	4,7	244	2,5
Kalvíni	3	0,2	267	2,7
Evanjelici	21	1,5	804	8,1
Židia	710	50,2	710	7,2
iné a neznáme	52	3,7	118	1,2
Spolu	1 414	100	9 858	100

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 3. Zloženie pôvodného obyvateľstva na základe rodín v domácnosti podľa národnostnej a náboženskej príslušnosti

	Priemer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Košice	3,31	288	826	787	476	269	173	89	30	21	10	4
Maďari	3,31	133	259	237	152	97	71	37	11	7	4	0
Slováci	3,14	84	377	395	197	104	46	18	9	6	0	0
Nemci	3,40	42	94	75	68	29	18	16	4	2	1	2
Iná a neznáma národnosť	3,79	29	96	79	59	39	38	18	6	6	5	2
Rímskokatolíci	3,26	210	660	639	348	213	114	60	23	16	4	2
Gréckokatolíci	3,14	9	33	39	20	8	4	3	0	0	1	0
Kalvíni	2,99	24	27	17	19	11	5	3	0	1	0	0
Evanjelici	3,33	36	62	60	53	17	20	13	2	1	1	0
Židia	4,43	8	30	23	28	18	29	9	5	3	4	2
Iné a neznáme náboženstvo	3,00	1	14	8	7	1	1	1	0	0	0	0

	Priemer	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Košice	3,31	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Maďari	3,31	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Slováci	3,14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Nemci	3,40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Iná a neznáma národnosť	3,79	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rímskokatolíci	3,26	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Gréckokatolíci	3,14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalvíni	2,99	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Evanjelici	3,33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Židia	4,43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Iné a neznáme náboženstvo	3,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Zdroj: podľa našej databázy.

Tabuľka 4. Národnostné zloženie pôvodného obyvateľstva Košíc podľa miesta bydliska, podľa našej databázy

Mestská časť	Pôvodné obyvateľstvo		Maďari		Nemci		Slováci		Česi a Moravia		Galícijčania	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Centrum mesta	4928	100	2582	52	843	17	491	10	102	2	72	1
Dolné predmestie	1336	100	205	15	102	8	877	66	3	0	10	1
Stredné predmestie	1490	100	216	14	88	6	1028	69	2	0	14	1
Horné predmestie	1841	100	195	11	96	5	1520	83	2	0	7	0
Za mestom	263	100	19	7	20	8	159	60	0	0	2	1
Spolu	9858	100	3217	33	1149	12	4075	41	109	1	105	1

Mestská časť	Rusíni		Židia		Cigáni		Iná národnosť		Neznáma národnosť	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Centrum mesta	60	1	541	11	0	0	139	3	98	2
Dolné predmestie	1	0	103	8	0	0	3	0	32	2
Stredné predmestie	0	0	69	5	52	3	2	0	19	1
Horné predmestie	0	0	0	0	7	0	0	0	14	1
Za mestom	13	5	0	0	32	12	0	0	18	7
Spolu	74	1	713	7	91	1	144	1	181	2

Zdroj: podľa našej databázy.

Skratky a literatúra

1. Archívne pramene

AMK DO

Archív mesta Košice. Zbierky. Súpis domov. Obyvateľov, 1850

TÜJ

Tanácsülések Jegyzőkönyve. Archív mesta Košice. Stredná Manipulácia. Magistrálny súd

2. Publikované pramene

Dányi

1993 Dányi, Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest, 1993.

Gorove

1842 Gorove, István: *Nemzetiség*. Pest, 1842.

Henszlmann

1846 Henszlmann, Imre: Kassa sz. kir. város. In: *Magyarföld és népei. Föld és népisme, statistikai és történeti folyóirat*, 1. (1846) I. füzet.

3. Odborná literatúra

Czoch

1997 Czoch, Gábor: *Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.

2003 Czoch, Gábor: A kassai polgárság származási és foglalkozási összetétele a Liber neocivium alapján (1781–1848). In: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Szerk.: K. Horváth Zsolt-Lugosi András-Sohajda Ferenc. Budapest, 2003.

2006 Czoch, Gábor: The Question of Urban Citizens' National Identity in Mid-Nineteenth Century Hungary. In: *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, 33. (2006) č. 1–2.

Deák

2000 Deák, Ágnes: *Nemzeti Egyenjogúsítás. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000.

Gárdonyi

1926 Gárdonyi, Albert: A szab. kir. városok az 1848 előtti törvényhozásban. In: *Városi Szemle*, 12. (1926)

Pozsgai

2006 Pozsgai, Péter: *Családok és háztartások. Torna megye társadalma a 19. század közepén*. PhD-disszertáció. Budapest, 2006.

2007 Pozsgai, Péter: Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. In: *Korall*, 8. (2007) 27.

Szél

Bez roku Szél, Tivadar: A budapesti házasságok. In: *Statisztikai közlemények*, 86. (b. r.) č. 4.

Preklad: Angelika Šrámková